

שמן הזית

מים ראשונים: זכו מעשה המנורה והדלקתה להיכתב שלוש פעמים בתורה בשלושה חומשים (מצא אותם) ואף אנו נדרשנו לנושא, במישרין ובעקיפין, בדברינו **נר תמיד** בפרשה זו וכן בדברינו **אבל הנרות לעולם** בפרשת בהעלותך. וגם על הזית זכינו כבר לכתוב בדף: **נמשלו ישראל בזית** בפרשה זו, ו**ברכת אשר** בפרשת ויחי, ועוד. ועדיין, ראוי שמן הזית, שהוא משבעת המינים ומסמלי שבחה של הארץ עד היום, לדף בפני עצמו.

וְאַתָּה תִּצְוֶה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּקְחוּ אֵלֶיךָ שֶׁמֶן זֵית זָךְ כְּתִית לְמֵאֹר לְהַעֲלֹת נֵר תָּמִיד: (שמות כז כ.)¹

אַרְץ חֹטָה וְשֹׁעֲרָה וְגִפְן וְתַאֲנָה וְרִמּוֹן אֲרֶז־זֵית שֶׁמֶן וְדָבָשׁ: (דברים ח ח.)²

מסכת שבת דף כד עמוד ב – במה מדליקין, שיטת ר' טרפון

משנה שבת פרק ב: במה מדליקין ובמה אין מדליקין רבי ישמעאל אומר: אין מדליקין בעטרן, מפני כבוד השבת. וחכמים מתירין בכל השמנים; בשמן שומשמין, בשמן אגוזים, בשמן צנונות, בשמן דגים, בשמן פקועות, בעטרן ובנפט. רבי טרפון אומר: אין מדליקין אלא בשמן זית בלבד.³

גמרא שבת דף כו עמוד א: ... רבי טרפון אומר: אין מדליקין אלא בשמן זית בלבד. עמד רבי יוחנן בן נורי על רגליו ואמר: מה יעשו אנשי בבל שאין להם אלא שמן שומשמין,⁴ ומה יעשו אנשי מדי שאין להם אלא שמן אגוזים, ומה יעשו אנשי אלכסנדריא שאין להם אלא שמן צנונות, ומה יעשו אנשי קפוטקיא שאין להם לא כך ולא כך אלא נפט? אלא, אין לך אלא מה שאמרו חכמים אין מדליקין.⁵

ספרא אמור פרשה יג – יש בו חסרון כיס

"צו", אין צו אלא זירוז מיד ולדורות, אמר ר' שמעון: ביותר כל מקום שיש בו חסרון כיס. "ויקחו אליך", אתה גיזבר לדבר. "שמן זית" – ולא שמן שומשמין ולא שמן אגוזים ולא שמן צנונות.⁶

¹ וחזר הציווי ונשנה בספר ויקרא פרק כד פסוק ב, פרשת אמור: "צו את בני ישראל ויקחו אליך שמן זית זך כְּתִית לְמֵאֹר לְהַעֲלֹת נֵר תָּמִיד". בין "צר" ל-"תצוה", אותו הלשון ממש. ובציווי מעשה המנורה (השלישי) בספר במדבר פרשת בהעלותך, נזכרו נרות ונזכר "להאיר", אבל לא נזכר השמן. והנה פתרנו את המשימה שבמים הראשונים.

² בפסוק הקודם: "שמן זית" – שמן הבא מן הזית, להבדיל משמנים אחרים שבאים מעצים וצמחים אחרים ואפילו מבעלי חיים, כגון: שמן שומשמין, שמן אגוזים, שמן דגים וכו', כפי שנראה להלן במספר מקורות. אך כאן "זית שמן", היינו עץ הזית שממנו מופק שמן-הזית המיוחד, וכפירוש רש"י על הפסוק: "זית שמן – זיתים העושים שמן". ללמדך, שיש עצי זית שפירותיהם לאכילה, אבל לא לשמן. זית זה, שפירותיו לשמן, הוא שזכה להיכנס לשבעת המינים. "זית שמן" אמר הכתוב ולא 'גפן יין' או 'תמר דבש'. ולא עוד אלא שטרח הכתוב לשוב ולכתוב "ארץ" לפניו ולפיכך ברכתו קודמת לברכת הגפן התאנה והרימון (וגם השעורה), הגם שהם מוזכרים לפניו. ראו גמרא ברכות מא ע"ב שיטת רב המנוגא, משנה ברורה הקדמה שכתב לסימן ריא, ערוך השולחן שם.

³ נפתח בכבוד אכסניא – שבת המלכה.

⁴ ראו ברייתא בגמרא נדרים דף נג עמוד א: "תניא: הנודר מן השמן בארץ ישראל – מותר בשמן שומשמין ואסור בשמן זית, ובבבל – אסור בשמן שומשמין ומותר בשמן זית".

⁵ ראו קטע זה בתוספתא שבת פרק ב הלכה ג, שמסיים: "אין לך אלא מה שאמרו", וכך גם בירושלמי פרק ב הלכה ב שמסיים: "אלא אין לך מה שהתירו ראשונים בלבד" (אולי אמירה כללית שלא לאסור ולהחמיר במה שהתירו והקלו הראשונים). ובמדרש תנחומא (בובר) פרשת בהעלותך סימן א מצאנו המשך לדיון, כאשר רבי טרפון לא מוותר ועומד וטוען כנגד ר' יוחנן ושאר החכמים: "אמר להם רבי טרפון: הרי מצינו שחיבב הקב"ה שמן זית מכל השמנים בנר, וְיִתֵּר מִכָּל מִנְחוֹת הַנִּקְרְבוֹת. תדע, שהרי כל המנחות לא נאמר בהן אלא: ונתת עליה שמן, ובהדלקת הנר כתיב: שמן זית זך ... ואנו מוצאים כי בכמה מקומות הזהיר הקב"ה על הנרות להדליק בשמן זית זך וכו'". רבי טרפון (שהיה אדם עשיר וודאי יכול היה להרשות לעצמו שמן זית), רצה אולי לקדם את יצוא שמן הזית מארץ ישראל וציפה שבני הגולה יהדרו אחרי שמן זית בהדלקת נרות שבת ומתוך כך יעלו את זכר מנורת המקדש וארץ ישראל בכל הדלקת נרות בשבת. ראו דברינו **אבל הנרות לעולם** בפרשת בהעלותך, שם ניסינו להראות שנרות שבת הם זכר לנרות המקדש. אך שאר החכמים, ובראשם ר' יוחנן בן נורי היו כנראה יותר מציאותיים ואולי חסו על ממונם של ישראל (כדרשת ר' שמעון בספרא הסמוך), עד שקמו ועמדו על רגליהם בשל עניין זה. ("עמד על רגליו" הוא דבר חריג שלא מצאנו רבים כמותו במדרש. ראו ברכות כז ע"ב שרבן גמליאל יושב ודורש בעוד "רבי יהושע עומד על רגליו", ובגמרא בבא מציעא נט ע"ב, במעשה תנורו של עכנאי, רבן גמליאל הוא שעומד על רגליו ונושא תפילה).

⁶ ראו רש"י שמביא מדרש זה בראש פרשת צו, במעשה המנורה והדלקתה המקביל לציווי שבפרשתנו: "צו את אהרן – אין צו אלא לשון זירוז מיד ולדורות. אמר ר' שמעון: ביותר צריך הכתוב לזרז במקום שיש בו חסרון כיס". נראה שמדרש זה יכול לשמש סיוע לשיטת ר' יוחנן בן נורי וסיעתו. גם במקדש שבו מדליקים רק בשמן זית, ולהלן נראה שמן זית זך ומיוחד, התורה ערה למעמסה הכספית שיש בדבר, להידור בשמן זית ולא בשמנים אחרים שגם הם יכולים לדלוך באופן נאה. ראו שבחו של שמן השומשמין "משך נהורי טפ" במדרש הבא. וצריך גם גזבר נאמן לשמן במקדש (ראו ספרי זוטא במדבר פרק יט פסוק ב ההקבלה בין גזבר על

מסכת שבת דף כג עמוד א – אורו צלול יותר

אמר רבי יהושע בן לוי: כל השמנים כולן יפין לנר, ושמן זית מן המובחר. אמר אביי: מריש הוה מהדר מר אמשחא דשומשמי, אמר: האי משך נהורי טפי. כיון דשמע לה להא דרבי יהושע בן לוי מהדר אמשחא דזיתא, אמר: האי צליל נהוריה טפי.⁷

ויקרא רבה לא י פרשת אמור – הביא אור לעולם לאחר המבול

"ויקחו אליך שמן זית זך" (ויקרא כד ב). שוֹנֵה ר' חֵה: שמן זית - ולא שמן שומשמיין ולא שמן אגוזים ולא שמן צנונות ולא שמן שקדים. אלא, שמן זית – מזיתים.⁸ אמר ר' אבין: משל למלך שמרדו בו לגיונותיו, ולגיון אחד משלו לא מרד בו. אמר המלך: אותו לגיון שלא מרד בי, ממנו יעשו דוכסים ואַפְרָכִים ואַסְטְרְטִילְטִים.⁹ כך אמר הקב"ה: הזית הזה הביא אורה לעולם בימי נח, זהו שכתוב: "ותבוא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה" (בראשית ח יא) ... ר' אבא בר כהנא אמר: מהר הפְּשָׁחָה הביאתה אותו. ר' לוי אמר: משבטוטי ארץ ישראל הביאה אותו.¹⁰

ר' מְרִי אמר: שערי גן עדן נפתחו לה ומשם הביאה אותו. אמר לו ר' אבהו: אילו משם הביאה אותו, לא היה לה להביא דבר מעולה כגון קינמון וּבִלְסָמוֹן! אלא רמז רמזה לו ואמרה לו: מְרִי נח, מר מזה מתחת ידיו של הקב"ה, ולא מתוק מתחת ידך.¹¹

משנה מסכת מנחות פרק ח משניות ג-ה – תהליך המסיק והפקת השמן¹²

הפרה וגזבר על השמן). ואחרי כל זה צריך זירוז. בא ר' יוחנן בן נורי ואומר שמה שנכון למקדש, לא נכון לכל קהילות ישראל מידי שבת בשבתו. מה שגם שהכלל חסרון כיס או "התורה חסה על ממונם של ישראל" נהג גם במקדש עצמו (מנחות פו ע"ב, יומא לט ע"א, שם פט ע"א ועוד). וכבר הקדשנו דף מיוחד לנושא **התורה חסה על ממונם של ישראל** בדפים המיוחדים.

⁷ נראה שהמחלוקת לגבי הידור בשמן זית נמשכה מנרות שבת שנחלקו בהם תנאים בארץ ישראל, לנרות חנוכה שהידרו בהם גם האמוראים בגולה. (בסוגיה זו מדובר בנרות חנוכה). מה שלא הצליח התנא הארץ-ישראלי ר' טרפון בשבת, הצליח האמורא הארץ-ישראלי ר' יהושע בן לוי בחנוכה. (ראו גם דבריו שם: "כל השמנים יפין לדיו, ושמן זית מן המובחר"). שמן השומשומין שהיה כנראה שכיח בבבל, אורו נמשך טוב יותר בפתיחה, אבל אור שמן הזית הוא צלול יותר. כך מעיד אביי על רַבָּה רבו ששינה ממנהגו כששמע את דברי ר' יהושע בן לוי. אפשר שהידור פעם בשנה קל יותר מהידור בכל שבת, ואפשר שרצו חכמי בבל לכבד את ארץ ישראל ולפצותה. נראה שגם בימינו זכות נרות חנוכה ליותר ויותר מי שמהדרים ומדליקים בשמן זית, מאשר בהדלקת נרות שבת. והוא מן הסתם, בשל נס השמן של חנוכה. (ויש שמהדרים בשמן זית גם בנרות שבת).

⁸ אלא שמן זית ממה? כפשוטו, להוציא שמנים אחרים. ואולי הכוונה מזיתים משובחים דווקא המיוחדים לשמן ולא לזיתי מאכל, כפי שהערנו כבר לעיל וכפי שנראה להלן. ובמילתא דבדיחותא אפשר לומר: שמן מזיתים, כמו שאמר אותו כורס צרפתי כששאלו אותו לסוד יינו המשובח: גם מענבים אפשר לעשות יין.

⁹ בעלי משרות שונים בתקופת רומא.

¹⁰ ההידור בשמן זית במנורת המקדש יש בו זכר למבול ומתן כבוד לעץ הזית שהיה הראשון לגידולי האדמה לאחר המבול ועפ"י המדרש, גם לא נטל חלק מהשחתת העולם. ראו דברינו **אם אדם חטא בהמה במה חטאה**, על חלקו של עולם החי, הצומח ואפילו הדומם בהשחתת שגרמה למבול. ולא סתם זית הופיע ראשון, אלא זית מארץ ישראל שעפ"י המדרש, בהמשך שם: "אדמת ארץ ישראל לא לקתה במי המבול". אם מדרש ספרא הנ"ל יכול לשמש סיוע לר' יוחנן בן נורי, אפשר שדרשתו של ר' אבין על משנתו של ר' חייא כאן, שאמנם מתייחסת למנורת המקדש והיא בדיוק כלשון הספרא, יכולה לשמש סיוע לר' טרפון שאומר: "אין מדליקין אלא בשמן זית בלבד". ובפרט בארץ ישראל כזכר להבטחה: לא עוד מבול. ועוד יותר מסייעת לר' טרפון, דרשתו של ר' אבא בהר כהנא שהזית שהביאה היונה היה מהר המשחה – הוא הר הזיתים ככינויו בימינו – הוא ההר שצופה פני הר הבית שם עמדה מנורת הזהב במקדש בה הדליקו בשם זית בלבד.

¹¹ נגררנו להמשך מדרש מתוק-מריר זה ולא בכדי. תשובת ר' מרי לר' אבהו, היא גם תשובת היונה לנח, מדגישה את טבעו ומוצאו המיוחד של שמן הזית המעולה, שהוא לאכילה ולסיכה, למאור, להסקה ולרפואה, לריח ולעידון הגוף, ובא מדבר מר! פרי הגפן ראוי למאכל וממנו עושים גם יין. כך גם התמר ודבש התמרים. ותאנה ורימון. ורק הזית, אינו נאכל כמות שהוא ויש לכוושו ולעבדו ולכותשו על מנת להפוך את פריו למאכל או לשמן. עוד על הקשר של שמן הזית עם היונה, המבול ונח, ראו מדרש תנחומא (בובר) בפרשתנו סימן א: "כשהיה נח בתיבה, מה כתיב? וישלח את היונה וגו', ותבוא אליו היונה לעת ערב (בראשית פרק ח), אמר להן הקב"ה: מה היונה הביאה אורה לעולם, אף אתם שנמשלתם ליונה, הביאו שמן זית והדליקו לפני, שנאמר: ואתה תצוה את בני ישראל ויקחו אליך שמן זית". ראו דברינו **יונה ועורב** בפרשת נח. האור היה הדבר הראשון שנברא בבריאת העולם, והזית היה האורה הראשונה עם חידוש העולם אחרי המבול.

¹² בהסבר המשניות שלהלן נעזרנו רבות בפירוש קהתי למשנה.

תקועה אלפא לשמן.¹³ אבא שאול אומר: שניה לה רגב בעבר הירדן.¹⁴ כל הארצות היו כשרות, אלא מכאן היו מביאין...¹⁵

שלושה זיתים ובהן שלושה שלושה שמנים.¹⁶

הזית הראשון מגרגרו בראש הזית, וכותש, ונותן לתוך הסל - רבי יהודה אומר סביבות הסל - זה ראשון.¹⁷ טען בקורה - רבי יהודה אומר באבנים - זה שני.¹⁸ חזר וטחן וטען - זה שלישי.¹⁹ הראשון למנורה והשאר למנחות.²⁰

הזית השני: מגרגרו בראש הגג וכותש ונותן לתוך הסל וכו'.²¹

הזית השלישי עוטנו בתוך הבית עד שילקה, ומעלהו ומנגבו בראש הגג, וכותש ונותן לתוך הסל - רבי יהודה אומר סביבות הסל - זה ראשון. טען בקורה - רבי יהודה אומר באבנים - זה שני. חזר וטחן וטען - זה שלישי. הראשון למנורה והשאר למנחות.²²

הראשון שבראשון, אין למעלה ממנו. השני שבראשון והראשון שבשני - שוין.²³ השלישי שבראשון והשני שבשני והראשון שבשלישי - שוין.²⁴ השלישי שבשלישי אין למטה ממנו.²⁵ אף המנחות היו בדין שיטענו שמן זית זך: מה אם המנורה שאינה לאכילה, טעונה שמן זית זך, המנחות שהן לאכילה, אינו דין שיטענו שמן זית זך? תלמוד לומר: "שמן זית זך כתית למאור" - ולא זך כתית למנחות.²⁶

תלמוד ירושלמי מסכת ביכורים פרק א הלכה ג - זית אגורי

"זית שמן" - זה אגורי ... ולמה נקרא שמו אגורי? שהוא אוגר שמנו לתוכו. וכל הזיתים מאבדין שמן? א"ר חנינא: כל הזיתים הגשמים יורדין עליהן והן פולטין את שמן. וזה, הגשמים יורדין עליו והוא אוגר את שמנו לתוכו.²⁷

¹³ שמן הזית הבא מזיתי העיר תקוע וסביבותיה הוא שמן 'אלפא' - השמן המובחר ביותר. ראו בהמשך המשנה שם: "מכמס ומזוניחה אלפא לסולת ... קרותים והטולים אלפא לייך". הזיהוי "אלפא" בצורת האות הראשונה ביונית, נמצא ע"ג חותמות. ועל זיהוי העיר תקוע כמקום של שפע זיתים, כבר הערנו בדברינו על [ברכת אשר](#) שנחלתו הייתה "טובל בשמן רגל", אם היא מיהודה או מהצפון. ראו דברינו שם.

¹⁴ יש שסבורים שרגב היא חבל ארגוב שבבשן, מה שמדק את הקשר בין עבר הירדן המערבי למזרחי.

¹⁵ ובתוספתא מנחות פרק ט הלכה ה מוסף גוש חלב: "תקועה אלפא לשמן. אבא שאול אומר שנייה לה רגב בעבר הירדן. ר' אליעזר בן יעקב אומר שלישייה היה לה גוש חלב בגליל". ראו הסיפור המופלא על שפע השמן בגוש חלב, נחלת שבט אשר, בגמרא מנחות דף פה ע"ב, סיפור שמובא גם הוא בדברינו [ברכת אשר](#) בפרשת ויחי.

¹⁶ שלוש פעמים בשנה היו מוסקים את הזיתים ובכל מסיק כזה היה עיבוד הזיתים נחלק לשלושה סבבים בהם הופקו שלושה סוגים שונים של שמן זית (באיכויות שונות).

¹⁷ סבב העיבוד הראשון היה מזיתים שנלקטו (גוֹרְגְרוּ או גולגלו כפי שהגמרא מתקנת) מראש האילן, שהקדימו להבשיל בשל חשיפתם לשמש, כתשו אותם במכתשת ונתנו אותם בסל מיוחד המכונה עקל, או בדפנות הסל בשיטת ר' יהודה, והשמן נזל מהם באופן טבעי לכלי מיוחד שהיה מתחת לסל ואגר את השמן. שמן זה הוא המובחר ביותר. הוא הראשון של הראשון, שמן זית זך.

¹⁸ בעיבוד השני, של הסבב (המסיק) הראשון, מניחים את הזיתים הכתושים מהעיבוד הראשון תחת קורת בית הבד - תחת אבנים לפי שיטת ר' יהודה - והשמן היוצא מהם ניגר אל בית הבד והוא השמן השני של המסיק הראשון.

¹⁹ העיבוד השלישי דומה לשני, אלא שבין שניהם היו טוחנים את הזיתים בריחים.

²⁰ עד כאן הסבב (המסיק הראשון) על שלושת עיבודיו.

²¹ הסבב (המסיק) השני שמתואר בהמשך המשנה, דומה לסבב הראשון, אלא שהזיתים הנלקטים היו מאמצע האילן ולא מראשו. גם בסבב זה היו שלושה עיבודים וגם שם, הראשון למנורה והשאר למנחות.

²² בסבב השלישי, נלקטים כל הזיתים שלא נמסקו קודם, כל מה שנותר על העץ ועובר תהליך עיבוד דומה. אבל קודם לכן היו מניחים אותם במקום מיוחד שנקרא מעטן עד שיתרככו הזיתים ואפילו יתעפשו. גם מסבב שלישי זה, העיבוד הראשון ראוי למנורה. והפסולת שנשארה אחרי הכל, המכונה גפת, שמשמה בעיקר להסקה.

²³ לעניין מנחות, אבל לא לעניין המנורה. הראשון שבשני כשר למנורה, אבל השני שבראשון - רק למנחות.

²⁴ לעניין מנחות, אבל לא לעניין המנורה. הראשון שבשלישי כשר למנורה, אבל השלישי שבשני והשני שבשלישי - רק למנחות.

²⁵ היינו שגם למנחות הוא נלקח רק אם אין שום סוג אחר משובח יותר. ובסך הכל תשעה סבבים של מסיק ועיבוד.

²⁶ "זך כתית" הוא מזיתים שעברו כתישה ומשם ישר לנזילה בסל ולא עברו את קורת בית הבד. קל וחומר זה, המעצים את אכילת הגבוה (מנחות) בהשוואה עם האורה-מנורה, הוא קצת תמוה (בדומה לקל-וחומר רבים אחרים), בפרט שכבר אמרו חכמים על בסיס הפסוק בתהלים נ יב: "אם ארעב לא אומר לך - שאין אכילת לפני הקב"ה" (ויקרא רבה ד ח, במדבר רבה כא טז), וגם לאור המנורה אין הוא צריך: "ויקחו אליך שמן זית זך - אליך - ולא לי, לא לאורה אני צריך" (מנחות פו ע"ב). אלא שצריך לומר, שהכל בראייה אנושית, וכדברי מדרש תנחומא (בובר) בפרשתנו סימן ג: "ויקחו אליך שמן זית זך ... לפי שהשמן זית אורה לעולם. שמן זית זך כתית למאור, בנוהג שבעולם אדם אם יש לו שמן רע מדליקו בנר, אבל היפה הוא נותנו בתבשיל, אבל בבית המקדש לא היו עושין כך, אלא שמן זית זך היו נותנין למאור, והשני לו היו נותנין למנחות".

²⁷ ראו גם במסכת פאה פרק ז משנה א על זית שפכוני או בישני שהוא שופע זיתים משובחים ומלאי שמן. ויש אומרים שביישני הוא מלשון שמבייש את חבריו העצים בשל שפע פירותיו (ירושלמי פאה פרק ז הלכה א) ויש אומרים שהוא זית שבא מאזור בית שאן. אבל לא נזכרה בית שאן במשנה מנחות הנ"ל כמקום שממנו מביאים זיתים למקדש.

מסכת ברכות דף לה עמוד ב – ברכה מיוחדת על שמן הזית?

משנה: כיצד מברכין על הפירות? על פירות האילן אומר בורא פרי העץ. חוץ מן היין, שעל היין אומר: בורא פרי הגפן.

גמרא: חוץ מן היין וכו'. מאי שנא יין? אילימא משום דאשתני לעלויא, אשתני לברכה? והרי שמן, דאשתני לעלויא ולא אשתני לברכה! דאמר רב יהודה אמר שמואל, וכן אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן: שמן זית מברכין עליו בורא פרי העץ!²⁸

מסכת ברכות דף מג עמוד ב – ברכה על ריח השמן

תנו רבנן: הביאו לפניו שמן והדס, בית שמאי אומרים: מברך על השמן ואחר כך מברך על ההדס; ובית הלל אומרים: מברך על ההדס ואחר כך מברך על השמן.²⁹ אמר רבן גמליאל: אני אכריע. שמן - זכינו לריחו וזכינו לסיכתו, הדס - לריחו זכינו, לסיכתו לא זכינו.³⁰

דברים רבה ז ג פרשת כי תבוא -

בחמישה דברים נמשלה התורה: במים וביין ובדבש ובחלב ובשמן ... שמן מניין? שנאמר: "שמן תורק שמך" (שיר השירים א ג) - מה השמן הזה תחילתו מר וסופו מתוק, כך הן דברי תורה: אדם מצטער בהם בתחילה ועושה בהן אחרית טובה, שנאמר: "והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגה מאד" (איוב ח ז). דבר אחר: מה השמן הזה חיים לעולם, אף דברי תורה חיים לעולם. מה השמן הזה אורה לעולם, אף דברי תורה אורה לעולם.³¹

מדרש תנחומא (בובר) פרשת תצוה סימן ו -

"שמן זית זך" ... אמר ר' יהודה בר אלעאי: השמש הזה נתון בתוך חיקו ... ובתקופת תמוז הוא יוצא מתוך חיקו לבשל את הפירות, ואין העולם יכול לעמוד בו, למה? שהוא קשה באורו. אמר הקב"ה: בבריה שלי אין אתה יכול להסתכל, ואני צריך לאורה משלך? אלא, למה אמרתי לך? לעולם הבא. "שמן זית", כיצד היו עושין את השמן? שנו רבותינו: הזיתים שהיו עושין פירות יפין, היו ניכרין להן. היו נוטלין אותן וכותשין אותן, השמן

²⁸ אם לין תוצר עץ הגפן נקבעה ברכה מיוחדת: "בורא פרי הגפן", שונה מברכת "בורא פרי העץ" למי שאוכל ענבים, משום שהתוצר השתנה לטובה מהפרי ממנו נוצר ולפיכך גם השתנתה ברכתו, מדוע לא תהיה לנו ברכה מיוחדת "בורא פרי הזית" לטובה שמן שגם הוא השתנה לטובה ובאופן משמעותי מפרי הזית? הגמרא מתחבטת שם בשאלה זו ומסקנתה היא כפולה: ראשית, שמן אמנם מזין כמו יין (וכמו מיני דגן), אבל אינו "סועד" כמו יין (וכמו מיני דגן), היינו אינו נותן הרגשת שובע. שנית, שמן אינו משקה ("משתה" בלשון הגמרא) ובר"כ מטבילים בו והוא טפל, למשל לפת. ואולי גם משום שפרי הזית כמות שהוא אינו אוי לאכילה, בניגוד לגפן. כך או כך, מהסוגיה עולה ששמן, יין ופת, הם שלושה מרכיבי המזון העיקריים. וכלשון המשולש החוזר במקרא במספר רב של מקומות: דגן, תירוש וצהר. ראו דברינו [דגן תירוש וצהר](#) בפרשת עקב.

²⁹ פה מדובר על ברכת הריח כפי שהגמרא שם דנה בעקבות המשנה המזכירה את המוגמר שהיה בא בסוף הסעודה. וכדברי ר' זירא בדף מג ע"א, משם מתחיל הנושא: "מאימתי מברכים על הריח - משתעלה תמרתו". ומנין ברכה על הריח בכלל? בשל הפסוק: "כל הנשמה תהלל יה. איזהו דבר שהנשמה נהנית ממנו ואין הגוף נהנה ממנו? הוי אומר: זה הריח". ובאנו לדון גם בריחו של השמן.

³⁰ משתייתו של השמן, באנו לריחו, מה שאין ביין, ומשם לשימוש מרכזי בו לסיכה וניקוי, שוודאי אינם ביין. שילוב זה הוא שמביא את רבן גמליאל לאמירה קצת מיוחדת (אבל לא נדירה) "אני אכריע", הכרעה כשיטת בית שמאי(!) לעדיפותו של השמן בברכה על הריח, על פני ההדס שיש בו ריח אבל אין בו סיכה ("ואין בו טעם"). כאן לא מוזכר בפירוש שמן זית - ראו הברכות הנאות על ריחו של שמן האפרסמון עמוד קודם בגמרא שם: "בורא שמן ערב" או גם: "בורא שמן ארצנו" למי שחביבה עליו ארץ ישראל במיוחד (הסוד של עין גדי). אבל חיבור הסיכה עם הריח וודאי שכולל כאן גם את שמן הזית שסגולותיו לסיכה של רפואה, ניקיון או יופי, מוכרים וידועים מקדמת דנא ועד ימינו. ראו המרשם של "שמן המור" ליופי ועידון הגוף, שהוא "שמן זית שלא הביא שלישי" בגמרא מגילה יג ע"א ועוד. ראו גם בגמרא יומא פד ע"א המרשם הסודי שעשתה מטרונתא לרבי יוחנן שחלה בצפידנא, שהיה מורכב ממי שאור שמן זית, ומלח (ור' יוחנן גילה את סודה). ראו גם בגמרא חולין כד ע"ב, סוד בריאותו של ר' חנינא בגיל שמונים: "אמר עליו על רבי חנינא, שהיה בן שמונים שנה והיה עומד על רגלו אחת וחולץ מנעלו ונועל מנעלו. אמר רבי חנינא: חמין ושמן שסכתני אמי בילדותי הן עמדו לי בעת זקנותי". בזכות הסיכה שהייתה אמו סכה אותו בילדותו, זכה ר' חנינא לשמש ככהן בבית המקדש עד גיל מופלג. אבל על שמן הזית אין ברכה מיוחדת כמו על האפרסמון ומברכים "בורא עצי בשמים" (שולחן ערוך אורח חיים סימן רטז).

³¹ מדרשים רבים יש לנו על הקשר בין שמן הזית הנותן אור וחום (וסיכה, ומזון ורפואה וניקיון) ובין לימוד התורה והעיסוק בה. ראו ברכות נז ע"א: "הרואה שמן זית בחלום - יצפה למאור תורה, שנאמר: ויקחו אליך שמן זית זך". ראו גם על שמן זית וחכמה, מנחות פה ע"ב: "וישלח יואב תקועה ויקח משם אשה חכמה - מאי שנא תקועה? אמר רבי יוחנן: מתוך שרגילין בשמן זית, חכמה מצויה בהן". אבל לזית ולשמנו יש גם צד מריר, וכך גם בתורה. לא רק התחלה מרירה וסוף מתוק, אלא בתהליך הלימוד עצמו. ראו גמרא הוריות יג ע"ב: "אמר רבי יוחנן: כשם שהזית משכח לימוד של שבעים שנה, כך שמן זית משיב לימוד של שבעים שנה". וגם בתוך בית המדרש או בין בתי מדרש שונים ולעתים יריבים. ראו גמרא סנהדרין כד ע"א: "אמר רבי אושעיא: מאי דכתיב ואקח לי שני מקלות לאחד קראתי נועם ולאחד קראתי חובלים, נועם - אלו תלמידי חכמים שבארץ ישראל, שמנעימין זה לזה בהלכה. חובלים - אלו תלמידי חכמים שבבבל, שמחבלים זה לזה בהלכה. ויאמר אלה שני בני היצהר העומדים וגו' ושנים זיתים עליה. יצהר - אמר רבי יצחק: אלו תלמידי חכמים שבארץ ישראל, שנוחין זה לזה בהלכה כשמן זית, ושנים זיתים עליה - אלו תלמידי חכמים שבבבל שמרוין זה לזה בהלכה כזית". ושוב נזכיר את דברי היונה לנח: "רמז רמזה לו ואמרה לו: מְרִי נח, מר מזה מתחת ידיו של הקב"ה, ולא מתוק מתחת ידיך".

הראשון שהיה יוצא היו מפרישין אותו למנורה, והשני לו למנחות, לקיים מה שנאמר: "שמן זית זך כתית למאור".³²

אמר הקב"ה לישראל: בעולם הזה הייתם זקוקים לאורו של בית המקדש, אבל לעולם הבא בזכותו של אותו הנר, אביא לכם את מלך המשיח שנמשל לנר... ולא עוד אלא שאני עושה לכם אורה, שכך אמר ישעיהו: "והיה ה' לך לאור עולם ואלוהיך לתפארתך וגו' " (ישעיה ס יט).³³

שבת שלום
מחלקי המים

³² ולעיל במשנה מסכת מנחות ראינו בפירוט רב יותר את שלושה המסיקים ושלוש הפעולות בכל מסיק של הזיתים. לכאורה יש כאן שתי דרשות אגדה 'קלאסיות' נפרדות שחוזרות על מוטיבים ידועים ומוכרים. מדרש תנחומא הוא מדרש מאוחר שבנוי על מדרשים קדומים יותר. אלא שבחיבור (הצמדה) של שתי דרשות אלה והסמכתן, נוצר קשר ברור בין השמש המבשילה את הזיתים שבראש האילן (ראו הסבב הראשון במשנה מנחות לעיל) ומצהיבה אותם ובין השמן המופק מהם, שגם הוא צבעו בין ירוק לצהוב - השמן הראשון שבראשון שנבחר למנורה ומעלה אור למי שהשמש היא הבריה שלו. ובתווך מצויים מעשה ידי האדם במסיק, כתישה ועשיית היצהר הוא שמן הזית. שהרי הזית הוא המריד שבפירות. "ויקחו אליך שמן זית זך כתית למאור" - זו הלקיחה והלקח מכוחו וייחודו של שמן הזית שעוצמת הטבע הנברא משמים ומעשה ידי האדם על הארץ חברו בו. שנזכה להימנות על בני היצהר - אלו תלמידי חכמים שבארץ ישראל, "שנוחים זה לזה בהלכה כשמן זית".